

Két eszperantó kiadványról

1. CSISZÁR ERNŐ, Dulingve — pli simple. Kiadja az Eszperantó Világszövetség (Universala Esperanto-Asocio). Bp., 1995. 86 l. — 2. Internacia familio — utopio au realajo. Szerk. ZLATKO TIŠLJAR. Inter-kulturo, Maribor, 1995. 107 l.

1. Bevezetés. — „Penetro de Esperanto en la familion kiel ĉiutage uzata lingvo kune kun la t. n. denaska esperantismo jam havas sian apartan historieton... La ekstera mondo scias ankoraŭ nenion pri tio...” írja CSISZÁR a bevezetőben. Vagyis: Az eszperantó nyelv családban való alkalmazásának már története van, de erről a nagyvilág nem tud sokat, s az eszperantisták — mint Csiszár a továbbiakban ehhez hozzáteszi — maguk sem figyeltek fel kellőképpen a jelenségre.

L. L. ZAMENHOFTÓL — az eszperantó kezdeményezőjétől, alapvető alaktanának kidolgozójától — származik az a mondat, hogy az eszperantó „csak akkor erősödhet meg, ha lesz olyan csoport, amely az eszperantót családi, örökletes nyelvévé fogadja”. Csiszár elmondja, hogy a két világháború között megindult az eszperantónak — második — családi nyelvként való alkalmazása, de a szülők egyes nemzedékei ismételten elszakadtak egymástól: a tapasztalatok elkallódnak, sok az újratekzés. (Pl. ugyanazokat a gyermekdalokat újra és újra lefordítják. W. B.)

Szól a kétnyelvűség általános megítéléséről is: elmondja, hogy a kétnyelvűség tisztelete előfordul, de korántsem általános: a kétnyelvű cigányt vagy törökországi bolgárt többnyire nem övezi tisztelet. Az adott nyelv presztízsének kérdése — amely a nyelvészociológia megközelítésében tárgyyszerűen leírandó társadalmi jelenségként szerepel — Csiszárt korántsem hagyja hidegen: nem azonosul a gazdagságra orientált presztízs szempontokkal, lenézi a lenézést és nem feltétlenül tiszteli (a jólét nyelve iránti) tiszteletet.

Az utóbbi időben — a hetvenes évektől kezdve Nyugat- és Közép-Európában — az eszperantó családbeli átörökítése immár töretlen, de továbbra is kis létszámú csoportról van szó.

Kétnyelvűség — illúziók nélkül. — Ebben a fejezetben Csiszár röviden sorra veszi a tudományágakat s a kultúrának, az életnek, a gyakorlatnak azokat a területeit, ahol a kétnyelvűségnek szerepe van: említi a nyelvtudományt, a pszichológiát, a menekülteknek, vendégmunkásoknak, ki-

sebbségeknek a problémáit; szól a nyelvi kontaktusokról. Idézi BÁRCZI GÉZÁt, aki szerint valódi, teljes kétnyelvűség nincs, s felidézi Illyés Gyulának egy kedélyes visszaemlékezését is.

Pszichológiai tényezők. — Mielőtt magáról a gyermekkori kétnyelvűségről szólna, Csiszár kitér az eszperantóhoz való viszonyulás általánosabb kérdésére.

Ismeretes, hogy gazdasági indítékai az eszperantó megtanulásának, ápolásának alig vannak. Másrészt az is látható, hogy azonos társadalmi rétegekből származó emberek nagyon különféle képpen reagálnak az eszperantóról kapott információkra. Van, aki eleve elfogadja, s van, aki indulattal elveti, mihelyt tudomást szerez róla. Az eszperantóra való reagálás így nyilván nemcsak attól függ — véli Csiszár — hogy az adott személy miként látja az eszperantó nyelvi tulajdonságait vagy gazdasági-politikai elfogadhatóságát: az eszperantó (tudatos, gyakran felnőttkori) elfogadásában vagy el nem fogadásában (a fentieket meghaladó) jelentős szerepük lehet pszichikai tényezőknek.

Nem a nyelv (eleve való) elfogadásához, hanem használatához, az eszperantóul való beszédhez fűződő érzelmekről szólva idézi Csiszár EDWARD SAPIR véleményét, aki szerint az eszperantó nyilvános (közönség előtt való) használata során nem ébrednek gátlások a beszélőben.

A kisgyermek beszédfejlődésének szakaszai. — Csiszár VIGOTSKIJT idézve elmondja, hogy a beszéd belső oldalának (gondolat, fogalom, jelentésmező), illetve külső oldalának (nyelvtani szerkezet) a fejlődése különféleképpen alakul. A beszéd belső oldala egész→rész irányban (a mondattól a szó felé); a beszéd külső része pedig rész→egész (szó→mondat) irányban fejlődik. — Szól Csiszár a gyermeknyelvi szavak kérdéséről; elmondja, hogy speciális gyermeknyelvi szavakkal a családban nem éltek.

Csiszár felteszi, hogy a nyelv elsajátításának üteme az eszperantó esetében hasonló, mint a más nyelvek elsajátításáé. Mégis: az eszperantóban a gyermek bizonyos nyelvi jelenségeket feltehetőleg gyorsabban sajátít el, mint más nyelvekben. Csiszár indoklása szerint ugyanis az eszperantó adekvátábban tükrözi a mélyszerkezetet, a logikai kategóriákat: az analogikus alakképzés, szóképzés pedig nem vezet hibákhoz. Az analógiára vonatkozólag Csiszárnak nyilvánvalóan igaza van: ha „egy allomorf közül” kell választani, kisebb a hibázás esélye, mintha két három rag-alakváltozat és két-három töváltózat közül kell eltalálni az egymáshoz illőket. A mélyszerkezet említéséhez a következőket fűzöm: A nominalizáció az eszperantóban ugyan többnyire hasonló transformációkkal jár, mint a magyarban vagy más európai nyelvben, de azért van lehetőség az igei bővítmény változatlan továbbvitelére is: (*iu*) *sendis pakajon* 'vki csomagot küldött'; *sendado pakajon* 'csomag küldése'; az ilyen megoldás azonban, bár Zamenhof óta adatolható, a felnőttek eszperantójában elég ritka.

A mondat felszíni és mély szerkezetének viszonyáról az eszperantóval kapcsolatban egy-két, a fentihez hasonló esettől eltekintve nem lehet sok speciálisat feltenni; hacsak nem tulajdonítunk itt jelentőséget a szóalakok létrehozásának, illetve a szóképzésnek, amikor is az eszperantóban többnyire nincs szükség valamilyen allomorfok közül való választásra.

A szerző az eszperantó gyermekkori elsajátításának tanulmányozására hangfelvételeket is készített. (Interjúalanyát N-nel jelöljük.) Csiszár hangfelvételei N. életkora szerint: 2 : 7; 3 : 6; 4 : 9. (A számpár első tagja az évet, a második a hónapot mutatja.) Az első alkalommal (N. 2 : 7) karácsonyi képeslap adta a beszélgetés alapját. N. tíz perc alatt 134 szót ejtett ki: leghosszabb mondata 8—9 szóból állt. Szóba hozta a kapott ajándékokat, nyári emlékeit, kirándulásukat, fürdőzésüket stb.

3 : 6 éves korában N. 8 perc alatt 231 szót használt; ötször használta a *ĉar* 'mert' kötőszót; többször előfordult a *kaj* 'és', *se* 'ha', *ke* 'hogy', *eĉ* 'sőt' kötőszó is. — Csiszár a felvétel kapcsán leírja, hogyan jött rá N. a *kontrauvole* 'véletlenül, szándéka ellenére' határozószó jelentésére. Néhány mondata: *En la vagonaro estas multaj infanoj. Ankaŭ ni ĉi tie estas... ne videblaj, ĉar estas (tie) kuboĵ, kuboĵ, kuboĵ, kuboĵ.* 'A vonatban sok gyerek van. Mi is itt vagyunk, mert sok a kocka...'

(A „çi tie” ’itt’ az ige előtt áll, a magyarbeli fókuszhoz megfelelően.) — Ezután N. énekelni akart: N. rendszeresen rögtönzött eszperantó énekeket.

N. 4 : 9 éves korában a felvételen négy percet végigbeszélt (256 szó). Ebből az időből valók hűgának (P.) idézendő mondatai is: P. 3 : 7 éves: „N. donacon ricevis de la infangardenistino[...] malsana estis...” ’N. ajándékot kapott az óvónénitől... és én azt álmodtam, hogy csak anyu jött értem, és N. beteg volt...’ A tárgyknak (*donacon* ’ajándékot’, *tion* ’azt’), az állítmány névszói részének (*malsana* ’beteg’), az igéknek (*ricevis* ’kaptam’, *estis* ’volt’) sorrendje magyar szórendi hatást mutat. Az eszperantóban a névszók szórendi helye mondatrésztértéküket általában nem befolyásolja. (L. alább CORSETTI megjegyzéseit.)

Csiszár beszámol a gyerekek játékaikról, sok idézettel. Például N. mondta, a medve szerepében: *Brum, brum, mi ŝatas mielon. Kaj mi havas mielo-tason. Kaj mi manĝos tuj la mielon.* Csiszár nemcsak nyelvi adatokat gyűjt. Keresve az eszperantó kétnyelvűségnek a gyerekek általános fejlődésére való hatását sok játékos, tréfás, emlékezetes kiskori epizódról is beszámol. Kiderül, hogy a gyerekeket érdekli, milyen nyelveket beszélnek az állatok; az eszperantót a gyerekek szépnek tartják; szeretnének eszperantistákkal találkozni, de csak ismerősökkel; hogy énekeket magyarból eszperantóra énekelve-improvizálva fordítanak; hogy játszanak a szavakkal. Eszperantista közegben a gyerekek sokszor a figyelem középpontjába kerülnek, sokat szerepelnek; erre vágnak is. Csiszár részletesen ismerteti, hogyan választják meg a gyerekek esetenként a játék nyelvét. A környezet vagy a velük játszó harmadik személy általában meghatározó (pl. ha az apa is játszik, a játék nyelve az eszperantó); de számítanak az előzmények is. Eszperantista találkozási utáni visszahívás után inkább eszperantóul, máskor magyar nyelven játszanak.

Csiszár látható örömmel követi lányai fejlődését. Fölteszi, hogy abban, hogy gyermekei a magyarban is kerülnek a durva kifejezéseket, az eszperantónak is szerepe van. A kapcsolat érzésem szerint nem olyan közvetlen, mint Csiszár feltételezi. A magyar és az eszperantó nyelven tapasztalt szülői példának egyaránt hatása lehetett.

Csiszár sokat ír az adott helyzetben használandó nyelv megválasztásáról. Hangsúlyozza a spontaneitást; ezt illusztrálja például az a tény, hogy nemzetközi eszperantista találkozók után, hazaérve, a gyerekek nemegyszer egymással is eszperantóul beszélnek. (Ez eltér az alapsémától. Az apa—gyerek viszony nyelve az eszperantó, az anya—gyerek viszony kétnyelvű: az eszperantó rendezvények előtti időben az egész család eszperantóul beszél.)

Csiszár gyakran szembesíti megfigyeléseit, véleményét a közvéleménnyel vagy az eszperantisták körében elterjedt véleményekkel. Így elmondja, hogy vállalkozását — gyermekeinek két nyelven való nevelését — az eszperantisták is kételkedve figyelték. A közvéleménynek tulajdonított megállapításokat azonban idézetekkel vagy statisztikákkal nem támasztja alá.

A kötethez RENATO CORSETTI írt utószót. Megemlíti, hogy a Csiszár-gyerekek néhány (korábbi) hungarizmusa — az SOV szórend nyomairól, az alárendelt kérdő mondatokbeli kötőszóhasználatról van szó — elhanyagolható; hogy 10—15 éves korukban sokszor beszélt velük, s eszperantó beszédjükben nem vett észre különösebb magyar hatást. De ha — pl. a fonetika eszközeivel — ez kimutatható volna is (akárcsak Corsetti olaszszága, eszperantó beszéde alapján), abból gyakorlatilag semmi nem következik. Összegzése szerint az egész tanulmányból az eszperantóval kombinált kétnyelvűség pozitív kulturális hatása világlik ki: nyitottság, más emberek és országok iránti érdeklődés, türelem. A Csiszár bemutatott szülői magatartást messzemenően jellemzi az optimista célorientáltság: a kétnyelvűséget nem nehézségként, problémaként élték meg, hanem ambícióként és örömként. Vállalkozásukat eleve lehetségesnek tekintették, sikerükben bíztak, és kétségtelenül jelentős sikereket értek el.

A szerző előadásmódja a megszokottnál emocionálisabb. A kétnyelvű nevelés (Csiszárék esetében végigvitt) gyakorlata éppen a Csiszár stílusában is meg-megnyilvánuló emocionalitás révén lehetséges: akarták gyermekeiknek továbbadni az eszperantót, s ez sikerült is. Emellett ma-

gyar és egyéb (intézményes) idegennyelv-tanulásuk (olasz, francia, holland) is átlagon felüli sikerrel járt.

Csiszár tanulmányában sok a gyerekek beszédéből vett idézet; ez dokumentatív értékét fokozza. Kevés viszont a mennyiségi elemzés. Beszámoló jellege folytán számos olyan jelenségre felfigyel, amelyek érzésem szerint sok, a kiválasztott jelenségeket feljegyző, témáját erősen lehatároló kutatónak elkerülte volna a figyelmét. Csiszár Ernő munkája új területeket vizsgál eredményesen: sokat mond mind a nyelvészeknek, mind az eszperantó nyelv beszélőinek.

Negatívum a dolgozat formai egyenetlensége, helyenként a fogalmazás nehézkessége; pozitívum az, hogy eddig teljesen ismeretlen nyelvi anyagot, illetve nyelvhasználati körülményeket mutat be. Csiszár az eszperantisták egy rétegének attitűdjét is világosan tárja olvasói elé.

2. Utópia vagy realitás? — 1994-ben Grazban szimpóziumot rendeztek a család éve alkalmából (az ENSZ, Stájerország és Graz városának támogatásával). Ennek előadásait és következtetéseit adja közre az „Internacia familio — utopio aŭ realaĵo” című eszperantó nyelvű kiadvány.

A kötet a többnyelvű család helyzetével foglalkozik: részben szociológiai (JANA BEZENŠEK, PETER GURAN), részben nyelvészeti, illetve témájukat tekintve köztes tanulmányokat, beszámolókat tartalmaz, többé vagy kevésbé kidolgozott formában. HARRY, SEÁN O RIAIN, JOZEF REINVART diplomata családkról, JANA BEZENŠEK, PETER GURÁN kisebbségi és menekült családkról, BESENYEI ANNA, THOMAS KLEEMANN, ZDRAVKA METZ, CSISZÁR ERNŐ, ZLATKO TIŠLIJAR, WACHA BALÁZS, AMRI WANDEL eszperantista családkról, nyelvhasználatukról, gyermekeik iskoláztatásáról ír. A szimpózium — következtetéseiben — felhívja a figyelmet arra, hogy a többnyelvű, illetve egyes családoknak jelentős szerepük, feladataik vannak a kisebbségi nyelvek ápolásában; a család többnyelvűségének nevelési előnyei vannak: kultúrák ismerete, tolerancia, önbizalom.

Dr. Seán Ó. Riain (Írországból) saját családjáról számol be. Ő maga több nyelvet beszél; az írt és az angolt tekinti anyanyelveinek („miaj *denaskaj* lingvoj estas la irlanda kaj la angla” [*denaska* kb. ’születéstől, egészen kis kortól kezdve használt’]). Anyósa svájci francia nyelvjárást és a francia irodalmi nyelvet beszéli. Apósa a svájci németet és az irodalmi németet beszélte. Suzanne, a felesége és Seán egymás között franciául, olykor írül vagy eszperantóul beszélnek. Az írországi körülmények folytán mindennaposan használják az angolt is, de csak otthonukon kívül. Német barátaikkal németül beszélnek. Elhatározták, hogy a kislányukkal, Aislinggal ki-ki a legjobban tudott nyelvén fog beszélni: Suzanne franciául, Seán írül.

Seán a közönség nevében felteszi a kérdést, hogyan is dönthetett amellet, hogy a csak kevesek által beszélt ír nyelvet beszéli kislányával, s nem az oly hasznos angolt. Válaszképpen elmondja, hogy Írország többségének a nyelve a XIX. sz.-ig az ír volt; a XI. század óta gazdag irodalmuk van. A XIX. században mintegy 90% áttér az angol nyelv használatára. 1922-ben Írország elnyerte függetlenségét; ekkor az írt már csak a nyugati tengerpart szegények lakta vidékein beszéltek. Bár csak 4—5% beszélte anyanyelveként, az új ír állam az ír nyelvet első államnyelveként ismerte el; az angol, mely a lakosság 96%-ának ténylegesen beszélt első nyelve, a „másik hivatalos nyelv”.

Az ország függetlenségének elnyerése után a kormányok minden iskolát köteleztek, hogy az írt legalább heti egy órában tanítsák. Seán apja a húszas években valamelyest már tanulta, tíz évvel később már bőségesen részesült a nyelv oktatásában. Seán maga anyjától az írt, apjától az angolt tanulta.

Az írről ma is elmondható, hogy 1. Írországbán a többség elismeri, 2. a lakosságnak csak kisebb, kicsiny része beszéli, 3. az ország helyneveihez és családneveihez ez a nyelv adja a kulcsot. Az ír nyelvet Seán továbbra is veszélyben lévőnek látja: talán ezért döntöttek úgy, hogy továbbadják gyermeküknek.

Seán felveti az eszperantó családjabeli használatának a kérdését is. Ő maga még középiskolás korában kezdte tanulni a nyelvet, de egy idő után felhagyott vele. 1988-tól a nyelvi tervezéssel

foglalkozó doktori értekezésén dolgozva rendszeresen olvassa a Language Problems and Language Planning című folyóiratot. Ennek eszperantó nyelvű rezüméi s a folyóiratban való publikálás szándéka kapcsolta vissza az eszperantóhoz.

Sean azt szeretné, ha Aisling eszperantóul is beszélne majd. „Tiu lingvo helpas infanon kompreni, ke ĉiuj lingvoj kaj kulturoj estas egalvaloraj, ke diverseco bonas kaj gravas kaj ke etaj popoloj rajtas esprimiĝi propralingve, samkiel la plej grandaj kaj riĉaj.” Vagyis: Ez a nyelv segít a gyermeknek megérteni, hogy minden nyelv és kultúra egyaránt érdekes, a különféleség jó és lényeges, és a kis népeknek ugyanúgy joguk van a maguk nyelvén kifejezni magukat, mint a nagy és gazdag népeknek. Mint látjuk, Seán érzelmeit is kifejezte.

BARBARA PIETRZAK a Lengyel Rádió eszperantó nyelvű adásaiban elhangzott tizenhat interjút elemzett. Az interjúalanyok eszperantista családokból valók; gyermekeiknek az eszperantót különféle formákban továbbadták. Milyen sikerrel, milyen következményekkel?

A válaszok változatosak. Az esetek egy részében a gyerekek az eszperantót felnőtt dolognak tekintették, s passzív elsajátítás után, csak később kötődtek valamilyen eszperantista közösséghez.

Másutt az eszperantó a családon belüli érintkezésnek az egyik nyelve. Ilyenkor az eszperantó későbbi, felnőtt kori használatának a kérdése merül fel. Barbara Pietrak is a szülőknek a gyermekek jövőjéről alkotott elképzeléseit firtatja. Anna Brennan mondja gyermekéről: „Kiel tio aspektos estonte, ĉu {li} estos esperantisto aŭ konos nur Esperanton, tio kompreneble dependos de li, ĉar certe mi ne volas insisti, ke li sekvu miajn interesojn.” Vagyis: hogy miképpen alakul mindez a jövőben, hogy <a gyermek> eszperantista lesz-e vagy csak ismerni fogja az eszperantót, az természetesen tőle függ majd, hiszen én egyáltalán nem akarom erőltetni, hogy az én érdeklődésemet kövesse.

Negatívumok: az előadások némelyike vázlatos vagy nem teljesen kiforrott alkotás. Jóllehet nyomtatásban olvashatók, a szóbeliség alkalmiságának, helyenként a sietségnek a nyomait viselik magukon. Megjelentetésük e hiányosságok ellenére fontos, mert csak így várható az adott témák kutatásának fellendülése s a kutatók szakmai fejlődése. A betűnagyságok megválasztása a címlapon nem szerencsés: az alkalmat (a család éve) jobban kiemelik, mint az előadások témájára utaló címet.

Pozítívumok: A mondandók tartalmi súlya, a témák újdonsága és szerencsés találkozása a kötetet vonzóvá teszi. Barbara Pietrzak, Peter Guran és Jana Bezenšek tanulmányát kiemelem témájuknak kvantitatíve is megalapozott tárgyalásáért. Metz előadása a konkrét háromnyelvűségi helyzet árnyalt bemutatása. Renato Corsetti előadása világos helyzetképet és világos állásfoglalást nyújt. Elismerés illeti a szervezőket s különösen Zlatko Tišljart, a kötet szerkesztőjét a nehézségek sikeres áthidalásáért s a gyorsaságáért is.

WACHA BALÁZS